

OG‘ZAKI NUTQ VA UNING XUSUSIYATLARI

Ibragimova Latofat Sunnatovna

JDPU O‘zbek tili va adabiyoti fakulteti katta o‘qituvchisi

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada og‘zaki nutqning o‘ziga xos sifatlari, uning rivojlanish bosqichlari, og‘zaki nutqning yozma nutqdan farqli tomonlari haqida so‘z boradi.

Kalit so‘zlar: og‘zaki nutq, yozma nutq, uning sifatlari, so‘z birikmalari bilan qo‘llanilishi.

Hozirgi kunda nutq madaniyati jamiyat taraqqiyotining muhim belgisi bo‘lib, unda millat ma‘naviyati o‘z aksini topadi. Nutq madaniyati muammosining paydo bo‘lishi o‘zining dastlabki davrida ikki lingvistik maktab bilan aloqador. Bular rus tilshunosligi maktabi va Praga lingvistik maktabidir. Rus tilshunosligida nutq madaniyati sohasining ilmiy muammo sifatida asoslanishi G.O.Vinokur nomi bilan bog‘liq. G.O.Vinokur o‘z asarlarida nutq madaniyati tushunchasining mohiyati, og‘zaki nutq madaniyatiga erishishning usullari, og‘zaki muloqot kabi masalalarni tahlil qilishga urindi. Uning ta‘limoticha, “bizning nutqimiz ma‘lum qoidalar asosida so‘zlanmog‘i kerak. Bunday nutq madaniy intilishlar evaziga erishiluvchi turtki-choralarga muhtojdir”.

Og‘zaki nutq xususiyatlari sifatida quyidagilarni ko‘rsatsa bo‘ladi:

1. Og‘zaki nutq tezkorlik bilan (avtomatik tarzda) amalga oshadi. Tushunchalar bilan “uning libosi” bo‘lgan so‘z birgalikda “yashin tezligida” tilga kela boshlaydi. Ba‘zan tushunchani ifodalovchi so‘zni o‘sha tezlikda so‘zlovchi topa olmay qoladi. Unga yaqin yoki o‘ylangan tushunchani ifodalay olmaydigan so‘zlarni ishlatib yuboradi. Natijada, aytilgan nutq (gap, gaplar) ko‘zlangan maqsadni (fikrni) to‘liq ro‘yobga chiqarmaydi. Bunda tinglovchi ham so‘zlovchi ham zarar ko‘radi.

2. Og‘zaki nutqda so‘z birikmalari va gaplarning modellari aytilmoqchi bo‘lgan fikrga monand holda tezkorlik bilan tanlanadi. Gap qurilishini, modellarini aql nazorat qilib boradi. Fikrni aytilganlarni ushlab ko‘rgan holda rivojlantirishga to‘g‘ri keladi. Agar xotira ozgina “dangasalik” qilsa, gap tuzilishi, so‘z birikmalari o‘zaro mantiqan va grammatik bog‘lanmay qoladi. Chunki yangi qism avvalgi qism unutilgani uchun u bilan moslasha olmaydi. Masalan, “Ustoz, sizni...xalq oldida qilgan ulkan xizmatlaringizdan biz minnatdormiz!”. Misolda so‘zlovchi nutqning “Ustoz, sizni...” qismini aytgandan so‘ng uni qanday rivojlantirish ustida qilgan mulohazasi jarayonida avvalgi qismini, avval o‘ylangan modelni unutib qo‘ygan. Shu sababli tushum

kelishigida kelgan soʻz keyingi qismlar bilan grammatik va mantiqan bogʻlanmay qolgan.

3. Ogʻzaki nutq tahrir imkoniyatidan mahrum. U qanday shaklda borliqga kelgan boʻlsa, shundayligicha tinglovchiga havola qilinadi.

4. Ogʻzaki nutqda, odatda muloqot uchun eng zarur narsalargina zuhur etiladi. Bu bir tomondan vaqt iqtisodi bilan, ikkinchidan nutqni kuchli tejash bilan bogʻliq. Shunga koʻra unga uzundan-uzoq kirish, keng izohlar kam uchraydi. Aksincha, hodisalarning, narsalarning oʻzaro bogʻliqlik darajalari, ularning tinglovchi va soʻzlovchiga ravshanligi darajasi hisobga olinadi. Faqat zarurat his etilgandagina avvaldan maʼlum narsalarga izoh beriladi.

5. Ogʻzaki nutq soʻz boyligi jihatidan yozma nutqqa nisbatan ancha kambagʻal boʻladi. Unda bir xil soʻzlar bir xil shakllar bir qadar koʻproq takrorlanadi. Bu hol til vositalarini tanlash, qiyinchiliklar bilan bogʻliqdir.

6. Ogʻzaki nutqda soʻzlovchining faol nutqiy harakati toʻxtam (pauza) ohang, urgʻu, turli xil imo-ishoralar fikrning tinglovchiga yetib borishida ahamiyat kasb etadi.

7. Ogʻzaki nutq tilning noverbal vositalari: turli mimika va jestlar yordamida ifodalanish imkoniga ega.

Mustaqil yurtimizda maʼnaviy islohotlar jadal surʼatlar bilan olib borilayotgan bir paytda nutq madaniyati masalalariga boʻlgan eʼtibor ham ortmoqda. Nutq madaniyati masalalari tilshunoslik fanining dolzarb muammolaridan biridir. Nutq madaniyati keyingi yillarda tilshunoslikning mustaqil ilmiy yoʻnalishi sifatida shakllandi va rivoj topmoqda. Shu bilan birga, bu sohaning koʻpgina muammolari hali oʻzining asosli va chuqur tadqiqini topganicha yoʻq.

Ogʻzaki nutqning eng muhim ajralib turadigan xususiyati uning tayyorlanmaganligidir: ogʻzaki nutq, qoida tariqasida, suhbat davomida yuzaga keladi. Biroq, tayyorlanmaganlik darajasi farq qilishi mumkin. Bu ilgari nomaʼlum mavzudagi, improvizatsiya sifatida olib borilgan nutq boʻlishi mumkin. Boshqa tomondan, bu oldindan maʼlum boʻlgan mavzu boʻyicha, u yoki boshqa qismda koʻrib chiqilgan nutq boʻlishi mumkin. Ushbu turdagi gapirish rasmiy ommaviy aloqa uchun xarakterlidir. Ogʻzaki nutqdan, yaʼni. nutq jarayonida hosil boʻlgan nutq, oʻqilgan yoki yodlangan nutqni farqlash kerak; nutqning bu turi uchun baʼzida “ovozli nutq” atamasi qoʻllaniladi.

Xulosa oʻrnida shuni aytish mumkinki, kundalik turmushimizda ogʻzaki muloqot madaniyatini egallash, madaniy gapirishga intilish, oʻz fikrini oʻzgaga toʻlaqonli yetkaza olish mahorati barcha kasb egalarining ishi va orzusi boʻlmogʻi lozim. Ogʻzaki muloqot madaniyati muammosini kun tartibiga hayotning oʻzi qoʻymoqdaki, kishilik jamiyatining madaniy-maʼrifiyligini busiz tasavvur qilish qiyin. Shu sababli ogʻzaki muloqot madaniyati, qonuniy «muloqot ehtiyoji» hayotiy talabga aylanishi aniq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI: (REFERENCES)

1. Rasulov R., Husanov N., Mo‘ydinov Q. Nutq madaniyati va notiqlik san’ati. – Toshkent, 2006.
2. Qongurov R., Begmatov E., Tojiyev Yo. Nutq madaniyati va uslubiyat asoslari: - Toshkent: “ Oqituvchi”, 1992.
3. Mahmudov N. O‘qituvchi nutqi madaniyati. –Toshkent. Alisher Navoiy nomidagi milliy kutubxona, 2007.
4. Vikram Bisen Priya. Business communication. New Dehli. 2009, 2-4-betlar.